

ИЗ РЪКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА НИКОЛА ВАПЦАРОВ (КАРИРАНОТО ТЕФТЕРЧЕ)*

МАГДАЛЕНА ШИШКОВА

Съхранява се в Института за литература, БАН, инв. № 1715, ф. № 82. Карираното тефтерче** е сред бележниците и тетрадките на Никола Вапцаров, свързани със зрелия период на творческото му осъществяване (1936—1942), които близките са запазили в Банско след героичната смърт на поета, за да ги предадат при създаването на ръкописната сбирка в Института (1950—1952). Изглежда дълго време употребявано и предпочитано от Никола Вапцаров (изписано е почти изцяло), навярно поради малкия му, удобен джобен формат (дължина 16 см, ширина 10 см). Сега КТ е без корици, първият и последният му листи са избелели, захабени, така че писаното върху тях се чете трудно; личат следи от кориците, които са били кафяви на цвят. КТ съдържа 47 номерирани (от съставителите на ръкописната сбирка) листа, между които се наблюдават остатъци от други — откъснати. Някога то е съдържало 60 листа. Хартията му е бяла, карирана, със светлосиньо очертани, полусантиметрови квадратчета. Тефтерчето има странично захващане (по дължина на листите).

КТ е сред изключително ценните автентични документи от архивното ръкописно наследство на Никола Вапцаров. С голямото разнообразие на съдържанието си то онагледява по неоспорим начин единството на многостранна личност, у която съжителствуват сложно и взаимно се обогатяват поетът (в напрегнато търсене на разнообразна тематика и жанрово-стилови прояви) с професионалния техник, профсъюзният деятел, патриотът-комунист и обикновеният човек с битови задължения и грижи. КТ възстановява различни по същина и резултати мигове от протичането на творческия процес у Вапцаров, приобщава към всекидневието му, потапя ни в атмосферата на взаимоотношенията в Македонския литературен кръжок и в по-тесни приятелски кръгове.

Според характера на вписваните в КТ разнородни материали, свързани с различни факти от жизнената и гражданската биография на поета, можем да го отнесем по време към периода от края на 1938 до първите месеци на 1941 г. Съдържа отделни стихове на бъдещи творби, ръкописни оригинали на „Имам си родина“, „Хайдушка“, „Елтепска“, строфи от недовършената поема „Илинден“, строфи от „История“ и други, недостигнали до нас произведения, репортажни бележки за екскурзия в Пирин, бележки по профсъюзни материали и др.

* Настоящата работа е част от по-голямо изследване върху ръкописното наследство на Н. Вапцаров. За пръв път Карираното тефтерче е представено (с известни съкращения) в илюстрираната статия на Катя Янева „Из ръкописите на Вапцаров“. — Литературен фронт, бр. 29, 20. VII. 1972.

** За удобство въвеждаме съкращението „КТ“, с което отбелязваме т. нар. „Карирано тефтерче“.

И аз мълча, мълча,
мълча и слушамИзгря над стражите една звезда
и падна мрак над сипеите вече

40/45—75 h

l

40/45 cm h=75

ТАВИ

70/38 cm.

Стиховете, написани най-горе, в началото на страницата (след три реда интервал, с дребни букви, десен наклон, добре подострен химически молив), не са включени в текст на достигнало до нас произведение. По ритмика и интонация те се родят с песните, посветени на родината, които поетът създава през есента на 1938 и 1939 г. Стихът „И аз мълча, мълча, мълча и слушам“, написан (също с химически молив) след първите два посочени стиха и необичайно за Вапцаровите ръкописи — перпендикулярно разположен спрямо останалите бележки, по дължина на страницата — е включен в текста на стихотворението „Елтепска“ като четвърти, последен стих на четвърта строфа. Записването му тук илюстрира процеса на раждането на творбата, която при Вапцаров идва на бял свят понякога неочаквано — зазвучала внезапно чрез отделни стихове. Усетил тяхната звучност, поетът ги записва и осмисля постепено като нужен градивен „материал“. Така произведението се създава невинати откъм неговото текстуално начало. Включени в контекста на единната идейно-смислова и ритмично-интонационна организация (каквато представлява отделна творба), тези предварително зафиксирани елементи към цялото зазвучават по-новому, добиват нови семантични стойности. Показателни примери в това отношение се наблюдават в т. нар. Втори бележник на Вапцаров, където като своеобразни „бележки под линия“ поетът вписва звучни рими, словосъчетания, породени в процеса на писането или преписването „на чисто“ на завършен текст.

Трудно е да се проследи последователността на нанасянето на поетичните фрагменти (с химически молив) и на техническите бележки (с черно мастило и червен молив) върху лист 1 — А. Но с увереност може да се каже, че дори само тази отделно взета страница свидетелствува за съжителството на поета и техника у Вапцаров (за определен период), за трудната раздвоеност на съзнанието му между поетическите видения, размисли, хрумвания и задълженията на работническото всекидневие, свързано с машините. Поезия и техника, слово и машина присъствуват неумолимо в часовете на един творец с постоянно будна мисъл и отзивчиво въображение. Поетическите хрумвания той записва с внимание, силно, с овладяно творческо външение. Ръката на техника е писала тук със замах и категоричност. Техникът е уверен и спокоен, някак „агресивен“, ако го сравним с поета, който е проникнат от уважение към словото и го изписва с трепет.

Началната страница представлява и своеобразно „живописно“ явление сред останените от ръката на поета документи: червеният и черният цвят ярко контрастират, открояват се; избледелият химически молив на стиховете се губи сред кафяво-керемидените петна — остатъци от някогашните корици на тефтерчето.

Лист 1 — Б — празна

Лист 2 — А

Във спомена от мойто детство

Пирин не беше същия, любим(а)

*** С буква „А“ означаваме лицевата страна на лист 1, лист 2 и т. н., с буква „Б“ — обратната страна.

Окончанието на последната дума не е дописано. Тя може да се чете като „любима“ или „любими“, като „любим“ — с „ъ“.

Написани отчетливо (с химически молив) в началото на отделна страница, тези два стиха, зазвучали у поета в години на изострена чувствителност към патриотичната проблематика, свързана неизменно с образа на Пирин планина, насочват към един необичаен за зрялото творчество мотив — този за любовта, породен от представите за родния пейзаж. В патриотичната лирика на Вапцаров редом с образа на Пирин планина, символизираща героично-революционното, романтично начало, се извисява образът на майката — символ на традицията, на народността, нравствен стоицизъм и жизнестойчивост. Тук обръщението „любима“ или „любими“ приобщиават Вапцаров към ботевската традиция в националната ни поезия, включваща образа на любимия човек в духовния кръгзор на поета-патриот и революционер. Не е изключено и друго тълкуване: детството в Банско (което поетът отъждествява с Пирин) е свързано със спомени за комити (Яворов, бащата), за борба срещу чуждия поробител, а сегашният Пирин (1938 или 1939 г.) е част от буржоазна България, доскоро тероризиран от бандите на македонствуващите политикани.

Лист 2 — Б — празен

Лист 3 — А — празен

Лист 3 — Б

Бих обичал майко
бих обичал
но ми трябва
свобода и ХЛЕБ.

Допускаме, че това е пръв (работен) вариант на строфата. Нанесен е в началото на страницата с черен молив, с прави, изострени и неравни букви; почеркът внушава творческо напрежение, поривност. „Хлеб“ — с по-големи, стилизирани към печатни букви, напомнящи плакатното изписване на думата в стихотворението „Не бойте се, деца“ (ръкописен оригинал в т. нар. Сива тетрадка). Тази строфа става заключителна в „Имам си родина“, което се наблюдава върху следващия лист 4 — А на тефтерчето. Набелязана предварително, тя насочва към предположението, че творбата, може би дълго време носена, дължи съществуването си до голяма степен също на нея. Съдържаща идейно-смисловото ядро на „Имам си родина“, тя е навярно първопричината за създаването ѝ: достигнал предварително до философско-мирогледното и житейско обобщение, поетът е почувствувал необходимостта да го мотивира и уплътни с психофизиологични „доводи“. Така постепенно се разгръща една индивидуална изповед, зазвучала като биографична изповед на поколението. Началната идейно-смислова находка, индуктирана от емоционално-мисловния процес, се превръща в нейна мащабна художествена поанта.

Лист 4 — А

Имам си родина и над нея
сутрин грее синьото небе¹
денем
нощем светят звездни полюлеи
и гаси ги сутрин светъл
ден.²
Но когато нощем се завръщам
на стрехите сенките поел

¹ Първоначално е написано „сутрин“, под него — „денем“. Двете форми са обградени с лека крива линия.

² „Полюлеи“ е подчертано от автора. След „полюлеи“ следва зачертан стихът „и денят сутринта краде“, заменен с „и гаси ги сутрин светъл ден“.

чувствам как до родната
 ми къща
 дебне враг в ръката
 с парабел.³

Учеше ме майко ти със
 притчи
 да обичам всички като теб,
 бих обичал майко, бих обичал,
 но ми трябва свобода
 и хлеб.

³ Преди „в ръката“ се наблюдава зачертан предлог „с“. Знакът за край на стихотворението — автора.

Текстът на „Имам си родина“, записан с чер молив и без заглавие (което не е характерно за късните бележници и тетрадки на Вапцаров), представлява очевидно препис на друг чернов и вариант, осъществен, както обикновено, на отделен лист, върху цигарена кутия и т.н. Последният строфи на този достигнал до нас пръв по време на създаване ръкописен текст са изцяло оформени, завършени. Колебания, раздвоеност на мисълта, напрегнат размисъл се долавят преди всичко в изписването на първата строфа, където поетическата визия не е окончателно избистрена. Записът на „Имам си родина“ в КТ датира навярно от пролетта на 1939 г. Стихотворението е публикувано за пръв път в „Моторни песни“ (1940), с. 44. При тази публикация се променя строфичният строй на текста, като се привежда той (по неустановени досега причини, струва ни се, стоящи извън поета) към изискванията на традиционната, равна четиристишна строфа. Направени са и промени в отделни стихове: стих трети от първа строфа „нощем светят звездни полюлеи“ става „Вечер светят звездни полюлеи“; стих втори от строфа втора „На стрехите сенките поет!“ става „на стрехите тъмното поет!“. По същия начин, с промените, е отпечатано стихотворението и в „Избрани стихотворения“ (1946), с. 81, в „Избрани стихотворения“ (1948), с. 64, в „Избрани стихотворения“ (1950), с. 61.

Лист 4 — Б — празен

Лист 5 — А

Вятър мята листи пожълтели
до три лета не сме
били в къщи,
булките се мислят овдовели —
гледат Пирин пръстите си
къшат.

Не додея ли ни път във тъмно
скръб за рожба ли не ни повея
Да намериш камен де осъмнеш¹
камен зглаве, търне за
постеля

„В къщите протекоха стрехите
бурен нивите души войводи“.
Стреляй горе, стреляй
към звездите.

Нека паднем
честни и свободни.²

¹ Първоначално стихът гласи: „Да намериш зглаве де осъмнеш“; „зглаве“ — зачертано, над него написано „камен“. Други поправки не се наблюдават.

² Поетът изписва последния стих на всяка строфа с по-едри букви. Отвесната черта, идваща преди четирите последни стиха е поставена категорично от автора.

Първите две строфи на „Хайдушка“ (тук без заглавие) са написани с черен молив, последната — може би допълнително — с химически. Стихотворението е създадено през лятото на 1939 г. откогато е и препишет му в К Т. За пръв път е публикувано в „Моторни песни“, с. 45. „Хайдушка“, както и „Имам си родина“, не са вписани в т. нар. Сива тетрадка, която представлява първообраз на „Моторни песни“, навярно защото поетът не ги е считал за достатъчно завършени, зрели. По настояване на членовете на Македонския литературен кръжок, чели и обсъждали тези стихотворения, Вапцаров ги включва в цикъла „Песни за родината“ на своята първа и единствена стихосбирка. И при „Хайдушка“ са направени промени в строфичното оформление и в пунтуацията на ръкописния първоизточник (в КТ), които допускаме, че са станали под влияние на коректора на „Моторни песни“ поета Христо Радевски.

Във връзка с последните стихове на финалната трета строфа на „Хайдушка“ Антон Великов, член на Македонския литературен кръжок и сам начинаещ по това време писател, на когото Вапцаров помага в откриване тайните на словесното изкуство, припомня: „В края на 1939 г. Кольо, както ние наричахме интимно Вапцаров, представи пред кръжока за преглед материалите за стихосбирката „Моторни песни“. Неописуема беше радостта ни, че най-сетне неговите така издържани творби ще видят бял свят! Спомням си, че около стихотворението „Хайдушка“ от цикъла „Песни за родината“ се разрази истинска буря. В третия куплет третият и четвъртият стих гласят така: „Стреляй горе, стреляй към звездите! Нека паднем честни и свободни.“ Повечето от членовете на кръжока възразихме, че е по-уместно да се стреля в народните душмани — фашистките изедници, отколкото към звездите. Но Кольо си остана непреклонен като никога, не промени третия стих.“ (Из спомен на Антон Великов в сборника „Никола Вапцаров. Спомени. Писма. Документи. С., БАН, 1953, с. 175—176.)

Тъкмо тези оспорвани от приятелите на поета стихове са подчертани настойчиво (отлично в ръкописния оригинал в К Т. В упоритото им отстояване се съзира верният усет на Вапцаров към финално художествено обобщение, извеждащо до романтична извисеност на поетическите прозрения. Това е един от примерите, свидетелстващи за умението на поета да се противопоставя на буквалистичното, принижавачо художествения синтез тълкуване на словесното изкуство.

Лист 5 — Б — празен

Лист 6 — А

Ще бъда стар, ще бъда
вече стар
ако остана след метежите
разбира се
като окъсан Рибен буквар
Модел 1840.
И както малките деца
прелистват,
започват със картинките
открая
Така и мене днеска ми се иска
за бъдещето да си помечтая.
Защо пък не? В мечтите
няма цензура.
Мечтите греят в синкава
прозрачност.
А по-добре е да подгоним
вягъра
отколкото да седнеш и
да плачеш.

Лист 6 — Б

Тогава аз ще имам син.¹
Синът ще бъде двадесет-
годишен.

¹ Пред стиха „Тогава аз ще имам син“ е оставен голям интервал (четири квадратни реда). Страницата не е изписана.

Този първи съхранен ръкопис на „Ще бъде стар. . .“ (тук без заглавие) е навярно от средата на 1939 г. Написан е в състояние на драматичен размисъл и едва сдържано творческо възмущение, на тиха, изстрадана копнежност. Почеркът е нервен, неравен. Стихотворението съдържа характерното за Вапцаров настоячиво предчувствие за лична гибел; то разкрива поетовата историческа прозорливост за неизбежната обреченост на най-ярките представители на поколението, възплътили най-доброто, което историческото време е способно да сътвори, а законите на революцията са обrekli на саможертва. В драматичната авторова изповед е вплетен мотивът за бащинството, трагично изживян от поета, чийто малък син умира през месец юли 1936 г.

Никола Вапцаров е обичал тази своя недовършена творба (употребяваме епитета условно), считал я е за изразяваща същностни страни на човешкото му и поетическо самосъзнание. За това говори фактът, че той насочва поглед към „Ще бъде стар. . .“ през юлските дни на своето последно лято (1942). В Софийския централен затвор (след 26 юли) — в часовете на драматичен самоанализ, на вглеждане в себе си и изминатия път, пред прага на небитието — Н. Вапцаров възстановява по памет няколко свои произведения и ги записва в Синия бележник „Байер“ и Тетрадка „Сампа“. Въз основа на целенасочени наблюдения върху почерка и начина на изписване на текстовете в съответствие с душевното състояние би могло да се твърди, че записът на „Ще бъде стар. . .“ в Синия бележник е по-стар от този в Тетрадката. По строфично оформление той е по-близък до запазената ръкописен оригинал в К Т. Осъществени са значителни текстуални поправки, водещи към по-точно изразяване на авторовата изповед (вж. Бележник „Байер“, лист 11, лист 12). Текстът на „Ще бъде стар. . .“ в Тетрадка „Сампа“ носи белезите на максимална съсредоточеност, внимание, грижа. Поетът пише сякаш изпълнява ритуален акт — с много възмущение и външна сдържаност. При вписването на стихотворението в Бележника и Тетрадката Вапцаров не внася последните два стиха, отбелязани на лист 6 в К Т (след интервал от неизписани редове). Възможно е тези стихове да не принадлежат към текста на първия запазен ръкописен оригинал на „Ще бъде стар. . .“, а да са начало на друго ненаписано или недошло до нас произведение със сродна интонационно-ритмична организация.

„Ще бъде стар. . .“ е публикувано за пръв път в редактираното от Борис Делчев и Николай Шмиргела второ издание на „Избрани стихотворения“ на Никола Вапцаров (С., БРП (к), 1948, с. 145), където се следва текстът на последния ръкописен оригинал — този в Тетрадка „Сампа“, лист 5.

Лист 7 — А — празен
Лист 7 — Б — празен
Лист 8 — А — празен
Лист 8 — Б — празен
Лист 9 — А

А то какво сега
откаже трактора
и той носа завре като
слепец
в магнетото или
пък карборатора¹
и заключава важно — „трябва спец“.
И спецът идва с самолет тогава
погледне, червенец възмутен.²

Защото само някакъв си кабел
от дестрибутора е
откачен

¹ В оригинала — „кърборато“.

² Първоначално — „погледне и те гледа възмутен“. „И те гледа“ е зачертано. Над него написано „червенее“.

Лист 9 — Б

За нищо днеска ви не бива младите.
Така си карате по що за що
по цели нощи слушате вий
радио
а през денят... засявате
жито.
През наше време
бяхме с подготовка¹
и да пасваш можеш —
и магнет
да сложиш²
и центровка
работехме що паднеше
наред.

¹ В оригинала — „През наше време беше друго /знаете“. „Беше друго знаете“ е зачертано

² В оригинала — „и магнет |и магнет| да сложиш.“ Второто „и магнет“ — зачертано.

Лист 10 — А

Във фабриките по 12 часа —
а през нощите спориш до зори
и пак остава време да навакшаш
за някой стих да наредиш.

А младите се смеят с глас тогава¹
и в полумрака техните зъби
блестят от чистота и здраве
блестят като звезди.

Аз ставам, после недоволно тръгвам²
нататък към огрелите прозорци
с чувство че страшно съм
изльган³
от тези млади и безгрижни
хора

¹ Първоначално стихът гласи: „Тогава младите се смеят шумно“.

² В оригинала — „Аз ставам, недоволно се окашлям“. „Недоволно се окашлям“ — зачеркнато, над него написано ситно — „после недоволно тръгвам“.

³ Над „с чувство че“ се чете задраскано „и слушам как“.

Поставям очилата, като
лента
на кино плавно плъзгат се
колоните
И его виждам — плана с сто процента
по посева изпълнен в
Македония.¹
Не казвам нищо. Скачам и
обличам²
наопъки палтото. Става тихо.³

Не казвам нищо. — Мръщя се обиден
и гледам моя син ме дебне тихо
Но аз се пазя той да ме не види
с какво доволство днеска се
усмихвам.

¹ Над „по посева“ се чете зачертано „изпълнили“.

² Първоначално — „Не казвам нищо. Ставам и /се мъча“. „Ставам и/ се мъча“ — зачертано, над него ситно написано — „скачам и /обличам“.

³ Над „наопъки палтото. Става тихо“ се чете зачертан стихът „Да бъде строг. Във стаята е тихо“. Чертата след стиха се наблюдава, поставена от автора.

Представения фрагмент считаме за част от замислено, несъзряло докрай и недорботено (в достигналия до нас вариант) произведение, навярно поема, посветена на проблема за взаимоотношенията между поколенията, за техническия прогрес и социално-психологическите изменения, които поетът знае, че ще настъпят с него. Пред нас е работен, чернови текст, което личи от езиковата му суровост, идейно-смислови неясноти, противоречия и от начина на записването му: множество зачертавания, поправки, смени на отделни думи, словосъчетания, стихове (явление, необичайно за бележниците на Вапцаров, където той вписва предимно завършени, относително дорботени текстове). Макар и нерализиран, замисълът на цялото произведение, за който съдим от настоящия фрагмент, представлява интересен факт от творческата биография на Вапцаров. Нанесен в бележника (ако се съди по времето на съседните текстове и с приблизителност) към края на 1939 г., той разкрива зрелост на гражданската мисъл, способна да проникне в бъдещето, да открие неговите реални проблеми, неговата — от нов тип — конфликтност. Проявил историческа прозорливост, Вапцаров размишлява върху проблематиката, станала съсредоточие на художествен интерес едва през втората половина на 60-те и 70-те години у нас — предимно в кратките прозаични форми, в драматургията: индустриално-технически прогрес и промени в съзнанието, в поведението на съвременния човек; взаимоотношенията между „стари“ и „млади“, приемствено свързани и социално-психологически обособени, дистанцирани (в резултат на историческия развой на обществото и новите условия на живот); принципиалността на старото поколение и професионалната квалификация на наследниците; физическото здраве на синовете и духовната жилавост на бащите. . . Суровият като текст фрагмент се оказва житейски далновидна поетическа визия на бъдещето, чийто граждански реализъм и трезв исторически скептицизъм могат да се сравняват с постигнатото в най-мъдрата Вапцарова творба — в стихотворението-размисъл и философски синтез за реалното човешко съдържание и видимостта на исторически процес — „История“. От значение е и фактът, че в записания в КТ фрагмент, посветен на бъдещето, се съдържат моменти, които считаме за подготвящи и подстъпни към създаването на „История“. Така строфата, записана в началото на лист 10 — А:

Във фабриките по 12 часа —
а през нощите спориш до зори
и пак остава време да наваксаш
за някой стих да наредиш —

отвежда направо към автобиографичните първопричини и изстраданияте житейски истини, породили изповедните обобщения на „История“; „по цели нощи слушайте вий / радио“ (трети стих от началната строфа на лист 9 — Б) има в основата си също изживявания, споделени в „Селска хроника“ и „История“. Дори само като етюд с подстъпен характер към изграждането на безспорния шедьовър „История“, представеният фрагмент има значение за проникване в единната същност, в органичността на Вапцаровото творческо развитие, за осветляване живота на идеята в неговия художествен свят и еволюцията на зрялата му художествена мисъл.

Лист 11 — Б — празен

Лист 12 — А — празен

Лист 12 — Б

А доле, плиснала водите¹
притиснати в скали и клек,
като човек

приказва с мене
Глазие

¹ Първоначално — „А доле, скрита във / полите“ — „скрита във / полите“ — зачертано над него написано допълнително „плиснала водите“.

Строфата (в чернови вариант) е записана в средата на страницата (след интервал от 15 реда), така че стои срещу същата втора строфа на стихотворението върху съседната страница на лист 13 — А. Най-вероятно тук първа и трета строфа се преписват от друг работен текст, били са в по-завършен вид, а при втората строфа поетът е имал колебания; затова се е наложила нейната разработка „отстрани“, т. е. на обратната страна на лист 12.

Лист 13 — А

На Елтепе дими мъгла.
Далече някъде във низкото
са моите села
окупани във слънце като в приказка.

А доле, доле в тъмното
подножие¹

тревожна и задъхана
притисната в скали и клек
като човек
приказва с мене

Глазие.

Разказа ми, че там една жена
съсухрена от скръб и от тревога
ме чака да се върна у дома.
И още още ме обича
много.

¹ Над „А доле, доле“ се чете зачертано с две черти „Ще дойде гръ“.

Не е безинтересна съпоставката между двата варианта на строфа втора. Тя онагледява стремежа на поета към по-голяма съгъстеност на изказа, към естественост и яснота в разкриването на пространствените представи:

II вариант, лист 12 — Б:

А доле, плиснала водите
притиснати в скали и клек
като човек

приказва с мене

Глазне,

I вариант, лист 13 — А:

А доле, доле в тъмното

подножие

тревожна и задъхана

притисната в скали и клек

като човек

приказва с мене

Глазне.

При първата публикация на „Елтепска“ в „Моторни песни“, с. 46 (тук без заглавие) поетът се отказва от натрупаните епитети към персонализирания образ на реката и приема за по-пълноценна строфата, която в КТ наблюдаваме извън текста на стихотворението, т. е. — на обратната страна на лист 12.

Лист 13 — Б

Разказва ми как, с поглед

замъглен

Как всеки пътник пита

(Тя) простодушно¹

дали ще се завърне някой ден.

А аз мълча, мълча, мълча и

слушам.

Отсреща

Оттатък боровия хълм²

Събаря облачни грамади.

Просветва, после пада

гръм.

И във очите блясва радост.

¹ В текста се наблюдава колебание между двете форми „тя“ и „как“. „Те“ е зачертано съвсем леко.

² Над „отсреща“ („оттатък боровия хълм“) се четат два зачертани стиха: „Над Елтепе мъгла дими / бучат далечни водопади.“ При втората строфа в ръкописния оригинал се наблюдава тройно подчертаване на стиховете — отстрани и отдолу.

Стихотворението „Елтепска“ е написано като непосредствен израз на Вапцаровите възвращения и размисли, породени от общуването с любимата Пирин планина по време на екскурзия, състояла се през август 1939 г. В „Никола Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му“ четем: „Август 9—25. С Бойка, брат си, Венера Попова, Антон Попов, Кирил Николов и Тодор Янев са на бивак над хижа „Дамяница“, близо до Василяшкото езеро. . . С Антон Попов, Кирил Николов и Тодор Янев се изкачват на връх Елтепе“ (Вж. Б. Вапцарова. Никола Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му. С., БАН, 1978, с. 254.) Все във връзка с тази екскурзия на друго място четем: „През 1939 година по негово предложение решихме да отидем за 15 дни на екскурзия в Пирин — любимата му планина. На път за Пирин гостувахме на Вапцаров в Банско, където преспяхме. Всичко направи, за да се чувствуваме добре.“

В Пирин се настаняхме на „Василяшките поляни“. Спахме в палатки. И тук Вапцаров бе най-дисциплинираният, не бягаше от работа, а, напротив, даваше пример за другарско отношение и търпимост. . . Отидохме с Вапцаров и Антон Попов на връх Елтепе. Преди да изка-

чим върха, ношувахме в хижата под Елтепе. Към здрач направихме обиколка в околностите на хижата и Вапцаров ни разказа за своя живот като моряк.

На другия ден се изкачихме на връх Елтепе. Вапцаров ни показваше пътя, а ние, останалите, се стремяхме да вземем първото място в изкачването. Някаква сила ни движеше към Елтепе. Тук той даде израз на своята радост, като издълба с камък върху циментовата шахта на върха четирите букви „СССР“, изразяващи нашата надежда и вяра. . . Вапцаров на Елтепе беше действително щастлив: говореше ни за Пирин, а през престоя ни на върха се отдели от нас и обхождайки стръмни и опасни места, се опита да ни донесе еделвайс. . . “(Из спомена на Тодор Янев в сборника „Никола Вапцаров. Спомени. . . С., БАН, 1953, с. 172—173.)

Бъв връзка с екскурзията на Пирин братът на поета Борис Вапцаров пише: „През 1939 г. с голяма компания бяхме на екскурзия в Пирин на Василяшките езера. Тогава беше сключен германо-съветският пакт, който дълго коментирахме. Кольо твърдеше, че сме пред война и че този пакт е дълбока дипломатическа игра. От самата екскурзия Дончо (Антон Попов — б. м., М. III.) отиде из Мелнишкия край, за да установи връзки.“ (Из спомена на Б. Вапцаров. Цит. сб., с. 26.)

Бойка Вапцарова си спомня, че след изкачването на връх Елтепе завалява проливен дъжд. Част от групата слиза в Банско, други прекарват няколко дни в палатките край Василяшките езера. Тогава поетът е писал нещо върху отделни листчета и бележник. Възможно е още в планината да е написал „Елтепска“ (из личен разговор). Венера Вапцарова, съруга на Борис Вапцаров, потвърждава факта, че по време на тази екскурзия Н. Вапцаров многократно е бил с лист и молив в ръка (споделено в личен разговор).

Лист 14 — А

С червен молив съругата на поета е вписала няколко цифри и думата „пружини“. На Вапцаров принадлежи съвсем малък чертеж на ръка — квадрат, зачертан на кръст и обозначението „3,2 см“. Това са бележки, свързани с бита на семейството.

Лист 14 — Б

ИЗ ИЛИНДЕН¹

На харемите времето

бавно загиба

Със петролните стари

фенери

И развилняла парфюмна

кресливост

проституира

по Пера

Преди това за бейовете,

за икон. борба на

Гоше

¹ Заглавието е подчертано с две черти от автора.

Строфата е написана с необикновено големи букви, набързо, при подчертан десен наклон. Линията се наблюдава в оригинала, очертана от Вапцаров; под нея — авторски бележки към текста, подсказващи какво трябва да се засегне (като съдържание на поемата „Илинден“) преди написаната тук строфа.

Лист 15 — А

За пашите — добре. За

везирите — също
брадите се малко
подкастрят¹
за сметка на туй
настажват се къщите
и като гъби израстват.

¹ Преди „брадите се малко /подкастрят“ се четат зачертани стиховете: „За берберина даже /прекрасно“.

Тези наброски към поемата „Илинден“, останала неосъществена (поне според достигнатото до нас ръкописно наследство на Вапцаров), са написани с категорично открояващи се сред останалите текстове в КТ букви. Поетът пише с химически молив, с особена настойчивост, напрежение, замах. Интерес представлява фактът, че началният стих „на харемите времето“ намираме записан като бележка под линия във Втори бележник, лист 4 — А. (Във Втори бележник са съхранени работните фрагменти на поемата.) Това потвърждава твърдението на близки и приятели на Вапцаров, че той е пишел по едно и също време или в близки месеци на различни бележници. Установяването на хронологията на вписваните текстове е затруднено, но затова пък — проникването в същността на творческия процес, в етапите на неговото „успоредно“ (отразено на няколко места) протичане е значително улеснено.

Лист 15 — Б — празен

Лист 16 — А — празен

Лист 16 — Б — празен

Лист 17 — А

Написани по дължина на страницата, четем незначителни бележки и набързо нахвърляни неясни рисунки, свързани навярно с трудовото всекидневие на поета.

Лист 17 — Б — празен

Лист 18 — А

Часът е 6 и половина. 20 август
от към ъгъла на улица „Трапе-
зица“ се чува гласа на малко
вестникопродавец. „Зора Заря
и Утрооо. Хайде Зората за
господата.“ След малко,
един възстар господин¹
с вдигнат бастун тича-
ше смешно след него.
Но хлапака ловко се
плъзна² в страни, като
продължаваше да вика.
Един минавач се спре
и погледна въз стария
господин с видима
насмешка и после попита —
Защо гониш хлапето?

¹ След „господин“ в оригинала се чете зачертано „след дете“.

² Преди „Но хлапака ловко се плъзна“ са зачертани два реда, които гласят: „Един минавач се обади: — Защо гониш хлапето.“

— Другия се поогледа в страни
и спре смутено.

— Лъже знаете, лъже...

Война разбирате ли. . . такава
между Полша и Германия.

Може би това беше някакъв
пенсионер, на когото скучното
ежедневие имаше нужда
от сензации. А може
би човека искаше да види
логичната развръзка
на тези мъчително напрег-
нати дни и един
хлапак в желанието си¹
да спечели 15 стотинки
го бе излъгал.

Днес тези събития
за нас като че ли не съществуват²
бяхме някак по
далече.² Днес ние
имахме една цел

¹ В ръкописа: „... един малък хлапак в желанието си. . .“; „малък“ — зачеркнато.

² Последните пет реда са зачертани на кръст. „Не съществуват“ — също е зачеркнато.
След „бяхме“ е зачертана думата „много“.

която ни бе погълнала.

Тази цел е Пирин.

Ние сме чели за

Пирин¹. На нас ни са

разказвали за Пирин,

а може би сме пи-

сали песни за него

но и в тия песни е имало

само копнеж защото

ние никога не сме го

виждали.²

В това време един от

нас, като че ли беше хиляди

километри далече

от събитията, от напрегна-

тото ежедневие пълно

с мъчителни очаквания,

с разтворено портмоне

гласно смяташе —

¹ В ръкописа — „Ние сме чели песни за Пирин“, „песни“ — зачертано.

² От началото на страницата до линията, нанесена от автора, текстът е зачертан с четири пресичащи се линии.

350 лева отиване и
връщане. Остават значи —
450. За 10 дена ще
стигнат ли? Май че
тъничко. . .

— Стига бе! Ех, ние
само да стигнем
Пирин! . . .

Като че ли там би
могъл да ядеш камъни
или да пасеш трева.

Но ние само да стигнем
Пирин. . .

— Аз такова,¹
върнем ли се в София
будилник ще си купя.

Будилник ли?
че защо ти е

¹ Преди „— Аз такова“ се наблюдават леко изписани и зачертани „Цв“ и „Вър“.

дотрябвал будилник?
— Остави се! Цяла нощ
съм се стрескал. Сънувам
че гоня влакове, автомобили.
Стресна се: Брѐ, изпуснах
автобуса! А то още тъмно.
Ние се смеем, но смеха
ни е някакси пресилен,
защото сигурно тази
нощ никой не е минал
без стрескане.

* *

Ние наближихме „Предел“.
Казва се „Предел“ защото
там е предела между
Рила и Пирин. Това
е една седловина от
която се вижда
Разложката котловина.

Знаем всичко от¹
картите и географиите.
Очите ни шарят възбу-
дено. Остават още
няколко метра. Аз гле-

дам съседа си който
се надига от седалото
от нетърпение. На задното
седало другия мълчи съсредо-
точено, но виждам как
мускулите на челюстите му
помръдват равномерно

¹ В ръкописа — „ние знаем всичко от“, при което „ние“ е зачертано.

Този опит за прозаична импресия (недовършена), вписан в КТ непосредствено след завръщането от екскурзията в Пирин (9—25 август 1939), разкрива умонастроенията на приятелски група, разговорите около безпаричието, любовта към родната планина. Поетът предпочита да говори от името на всички — на приятелите и близките. Зачертаният категорично текст (края на лист 18 — Б, първата половина на лист 19 — А) подсказва неудовлетвореността на автора от изразените патриотични вълнения, прозвучали едностранчиво и фалшиво във време на решителни за цялото човечество събития. Споменаването на ул. „Трапезица“ припомня за тогавашния адрес на Антон Попов и Иван Кerezиев. Позоваването на две дати — 20 август (сключението на германо-съветския договор за ненападение) и нахлуването на Германия в Полша (1 септември) насочва към драматичната историческа обстановка, наложилa отпечатък върху „почините“ летни дни на поета и другарите му. Тези дати подсказват с приблизителност времето на написване на текста на импресията в КТ.

Незавършената импресия-репортаж за екскурзията в Пирин, към която Вапцаров не се връща по-късно, тъй като навярно я смята за несъстоятелна, е свидетелство с психобиографичен характер. Тя показва, че Вапцаров не е в състояние да се отдале на спокойно, несмущавано от нищо съзерцание на природата. Поетът живее със събитията на своето време и вгълбяването в красотата на родната планина внася само нови, вапцаровски нюанси в съпричастното отношение към политическите факти на деня. Импресията е показателна и в друго отношение: съпоставена с публикуваните през 1941 г. репортажни импресии — „Една малка кооперация. . .“, „Ключът на Суец“, „За силно впечатлителните — вход забранен“ — тя разкрива колко бързо (от есента на 1939 до 1941 г.) Вапцаров израства професионално; говори за неосъществените възможности (в повече насоки) на поета-публицист и прозаик.

Лист 21 — А — празен

Лист 21 — Б — празен

Лист 22 — А

пишем ти песни.¹

а песните

мъничко нещо издишат.

¹ Преди „пишем ти песни“ зачертано се чете „не“.

Допускаме, че това са съвсем начални фрагменти към стихотворението „История“, което съзрява у Вапцаров дълго време, чрез натрупване на множество подготвителни идейно-смислови образни и стилови елементи в редица предварително създадени произведения или наброски. Нанесените тук стихове (с черно мастило, при десен равен наклон на буквите) са навярно от есента на 1939 г.

Лист 22 — Б — празен

Лист 23 — А

Какво ще ни дадеш, историко,
от своите пожълтели страници?

Ний бяхме неизвестни хора
от фабрики и канцеларии.

Ний бяхме селяни които
миришеха на лук и киснало
и под мустаци те си, скрито,
живота псувахме умислено.

Ще бъдеш ли поне признателна,
че те нахранихме с събития
и те напоихме богато
с кръвта на хиляди убити?

Тези три начални строфи на „История“, написани с черно мастило, със спокоен, овладян почерк и еднакво следван навсякъде десен наклон на буквите (които са стилизирани, някои опростени до печатни, както в по-късните ръкописи на Вапцаров), са нанесени в КТ очевидно според друг работен вариант в края на 1940 г. Към такова твърдение насочва преди всичко тяхната завършеност, а също така и начинът на изписването им. При сравнение с преписа в Кафявата тетрадка (окончателния препис на „История“ навярно от началните месеци на 1941 г.) строфите в КТ показват малки, но симптоматични различия: началното обръщение „историо“ от КТ в Кафявата тетрадка е вписано с голяма буква — „Историо“; стих втори от строфа първа — „от своите пожелатели страници“ става „от пожелателите си страници“; стих трети и четвърти от строфа втора — „и под мустаци те си, скрито, / живота псувахме умислено“, разкриващ мъчаливото народно негодувание, приема формата „И под мустаци те увиснали / живота псувахме сърдито“, за да внуши открит, категоричен израз на това негодувание. (Вж. Кафявата тетрадка, лист 6 — А.)

Лист 23 — Б

Олово
готови

Допускаме, че поетът е записал тези две думи (една под друга, с химически молив), осмислил внушителността на римата в момента на тяхното зазвучаване.

Следват един скъсан лист (остатъци) и друг, внимателно изрязан.

Лист 24 — А

Небе подпряно със кумини
небе раздрано от ракети
къде с девственото синьо
което смучеха поетите

Строфата е написана най-горе, в началото на страницата, с едри букви в десен наклон, с химически молив, без поправки. Навярно втори вариант на текст, обработен на друго място с цел изграждане на по-голямо произведение на съвременна тема. Съдържанието насочва към времето на започналата вече Втора световна война. Внушението за образа на небето „девствено синьо“ срещаме и на друго място в бележниците на поета: във Втори бележник, лист 3 — А под линия Вапцаров отбелязва — „Ангиста / небето — девствено чисто“. Това „девствено чисто“, „девствено синьо небе“ поетът обича като художествена антитеза и отрицание на новото, надвиснало над човечеството, „метализирано“, „материализирано“, „стоманена каска — небе“ — небето от навечерието и времето на войната. В тази непозната строфа то носи белезите на урбанизирания, индустриален съвременен пейзаж, внушен чрез изразителен метафоричен епитет: „небе

- Лист 24 — Б — празен
Следва един скъсан лист.
Лист 25 — А — празен
Лист 25 — Б — празен
Лист 26 — А

Вълков

1. Увода излишен.
2. I ст. долу много — дълго изречение.
3. II ра ст. изречението от 8 р. дълго (претрупано).
4. Следният пасаж в страни II ст. излишен.
5. Ст. III от ред 17 излишно до 25 р.
6. IV ст. р. 2 първите 5 думи неясни.
7. На с. II казва, че закона за занаята ни дава право, на ст. 7 цитира закон, от който се вижда противното.
8. Ст. 8 от 6 ред неполитично и не допринася нищо за каузата. (до 25).
10. Мисля че голям къс от статията на Купенков е поместена.

Случая с колегата Тодоров

Бележките (написани набързо, с черно мастило, неравен почерк — редуване на прави с наклонени надясно букви) са свързани с редакторската работа на Н. Вапцаров във в. „Технически глас“, в редакционната колегия на който поетът влиза в началото на месец март 1941 г. Бележките по прочетена статия, предложена за печат, за нас са показателни с изискванията, предъявени от Вапцаров, с добросъвестното и принципино отношение на редактора към прочетен материал. Той ратува за яснота, непретрупаност на текста, обявява се против неточни думи и логически противоречия, за лаконично изложение и не на последно място — за политичност, за застъпване на определена кауза в публицистиката.

- Лист 26 — Б — празен.
Следват лист 27, 28, 29, 30, 31, 32 — празни.
Лист 33 — А

добре — значи добре
добре — I не върви.
имот — м. отг.
сестра — михаилист.
шушони — нефелати
Пантеона на Траянов
за изнасяне на
сказка — обща култура

Бележките са написани със синьо мастило, набързо. „Нефелати“ — с ударение, поставено от автора, е заимствувано от банскалийската разговорна лексика; означава, че „съм болен“, „недъгав“, „не струвам“. Трудно е да се гадае и твърди с увереност какви точно жизнени обстоятелства определят вписването на тези бележки в КТ, но в тях се долавят някои автобиографични моменти.

Позоваването на „Пантеон“ на Теодор Траянов (вписано без кавички) не е случайно. Според спомени на близки и приятели Никола Вапцаров е ценял високо поезията на Траянов, като е проявявал диференцирано отношение към различните му творчески прояви. За това свидетелствуват и съхранените в личната му библиотека (Дом-музей „Никола Вапцаров“ — София) „Романтични песни“ на Т. Траянов. Във връзка с отношението на Вапцаров към поезията на Траянов съпругата на поета припомня: „18 май 1935 г. В „Заря“ чете интервюто „При Теодор Траянов“. Колко прочете внимателно изказванията на Траянов за поезията, за нашата литература, за бъдещите му творчески планове и това беше повод да разкаже за големия майстор на художественото слово. Но според Вапцаров символизмът не отговаря на душевната същност на българския народ. От Траянов всеки поет може много да научи, особено от неговия „Пантеон“ (цит. по „Никола Вапцаров. Летопис за живота и творчеството му“. С., БАН, 1978, с. 164—165).

Споменаването на Траяновия „Пантеон“ свързваме с взетото в Македонския литературен кръжок решение да се изнасят беседи, „сказки“ (според бележката) на литературни теми, за постигане на по-висока „обща култура“ на членовете му. (По спомени на участници в кръжока.) Бележката навярно предхожда по време представения на лист 26 — А материал. По свидетелства на близките му Вапцаров не е писал последователно, „наред“, следвайки последователността на страниците в бележниците си.

Лист 33 — Б — празен

Лист 34, 35, 36, 37, 38, 39 — празни

Лист 40 — А — празен

Лист 40 — Б

генератор — 2400

Горелки — /9/ — 1,900

900

Дърва 740

5940

1. От какво изказва недоволство
ломския колега от бюро
безработни

Началните бележки, технически понятия, изчисления свързваме със задълженията на поета във връзка с работата му в Екарисажа. Написани са набързо, с химически молив, обградени с правоъгълник, а след това зачертани в различни посоки. Разчитането — трудно. Втората бележка, вписана с едри прави букви (също с химически молив), ни отвежда към дейността на Вапцаров в Дружеството на техниците, където поетът членува от края на 1939 г., а на проведения в началото на март 1941 г. XX конгрес на дружеството е избран за член на редакционния комитет на в. „Технически глас“. (Вж. в. „Технически глас“, XII, бр. 263, 15 март 1941 г.)

Следват остатъци от един откъснат лист.

Лист 41, 42, 43 — празни

Лист 44 — А — празен

Лист 44 — Б

Не ще ни опишеш ти
историю.

Ний бяхме бедни прости
хора

от фабрики и

канцеларии

от фабрики и
канцеларии¹

Ний паднахме
но не за царя.

¹ В ръкописа — „канцеларий“.

Тези ранни запазени ръкописни наброски към бъдещите строфи на „История“ (написани с черен молив) предхождат по време записването на първите три строфи на стихотворението, които наблюдаваме в същото КТ върху лист 23 — А. Наброските на лист 44 — Б бележат началото на продължителната творческа история на фундаменталното Вапцарово произведение „История“ — безспорен връх в националната ни епико-философска поезия. Тяхното създаване отнасяме към есента на 1939 г. Те онагледяват съществени мигове от протичането на творческия процес. Свидетелствуват за факта, че цялостният замисъл на „История“ в неговата логическа последователност и завършеност съзрява бавно, трудно. Зазвучаването на отделни стихове на места изпреварва изкристализирането на цялото. Оформен постепенно, логическият скелет на творбата предхожда конкретното „изливане“ на всички стихове и строфи. Те се редят мислено в тяхната логическа връзка, позната ни от окончателния текст. С права и прекъснати линии поетът обозначава онези фрагменти, които счита за пропуснати и необходими за бъдещото оформление на произведението, за окончателното му идейно-смислово уплътняване.

Лист 45 — А

Izid ¹

Ф р и ж и д е р

36,000 лв.

500 L

70/100

h=1.8

тел. 2—21—69

Арнаудов

¹ Зачертано от автора.

Написана с черен молив по дължина на страницата, бележката се отнася за закупен или предстоящ за закупуване в Екарисажа промишлен хладилник.

Лист 45 — Б

ЕСЛИ ЗАВТРА ВОЙНА¹

Если завтра война,

если завтра поход. . .

¹ Заглавието, написано с едри, прави букви, чужд почерк — е зачертано.

Представените два стиха са написани от ръката на Н. Вапцаров. Останалата част от текста на песента е вписана от друго лице (до края на страницата).

Продължава (до средата на страницата) текстът на „Если завтра война“, преписан от другиго. Следва „Лирическая песня из фильма „Вратарь“ (Ах, ты сердце, сердце девичье. . .) — също вписана от чужда ръка.

Присъствието на тези текстове във Вапцаров бележник е обяснимо; известна е любовта на поета и на най-близките му приятели към съветските песни, които са се пеели при празнични поводи, срещи и екскурзии на Витоша и из страната. За това свидетелствуват множество спомени.

Ако вие, които сте хиляди километри
далече от нашата родина, не сте забравили
и я обичайте толкова, живеете с вярата че тя ще бъде
освободена; дано в синовете на нашия народ,
разпръснати по всички меридиани, не е
изгаснал копнежа по родната пръст
вярвайте утре тя ще бъде свободна
щом тези години на робство не можа
да погребее изгнанието през

Написано напярко (по дължина на страницата), категорично зачертано ред по ред (предполагаме от автора) със същия химически молив, с който поетът пише целия текст.

Следва един скъсан лист.

Един народ, този народ ще извоюва¹
свободата си
ви поздравяваме за²
огромната услуга, която днес правите
на македонската кауза и ви уверяваме
че очите на целия народ ви следят
с бодрост и вяра.
Вярвайте също така и³
че стоим здраво на поста
си и никога не сме забравили
своя дълг като писатели

¹ В оригинала „Един народ, този народ ще извоюва“ е зачертано.

² Пред „ви поздравяваме“ се чете зачертано „Ние“.

³ В оригинала „Вярвайте също така и черпете сили“. „Черпете сили“ — зачертано.

Кооп. Напред

дълбочина 35 см.

27,000 лв

L 60 см.

218

Бележките са написани напярко (по дължина на страницата), в горната ѝ половина и с черен молив.

Втората половина на страницата представлява текст, свързан с този от лицевата страна на лист 47 (навярно негово продължение), който не може да бъде разчетен, защото е избледнял, а страницата — замърсена.

Текста, съдържащ се на лист 46, лист 47 — написан с химически молив, интензивно зачертан в първата му половина — свързваме със среща, състояла се през май 1939 г. между членове на Македонския литературен кръжок и студенти от Белградския университет, дошли на екскурзия в България. По спомени на съпругата на поета и други съвременници срещата се е състояла в дома на Венко Марковски. На тази среща между изказалите се е Н. Вапцаров. Допускаме, че в КТ са вписани предварителни бележки към изказването му. Вапцаров е бил потиснат, недоволен от себе си и от самата среща (по спомени на Бойка Вапцарова), което може да се потвърди и от настойчивото, многократно зачертаване на написаните предварителни бележки.

Като цяло КТ е документ, съдържащ автентични свидетелства за многостранната реализация на Никола Вапцаров, за възлови години в един интензивно изживян човешки живот.

ФРАГМЕНТИТЕ НА СПАС КРАЛЕВСКИ

ХРИСТО ЙОРДАНОВ

Макар и да зная, че Спас Кралевски почина на 8 април 1969 г., сега, когато чета запазените негови миниатюри, сентенции, размисли или „фрагменти“, както сам ги наричаше, продължавам да го виждам „жив като живите“, усамотен на маса в „Капри“. В този столчен аперитив, до самия „академичен град“ (на бул. „Ленин“), той идваше сам към обед. Тук пристигаха и много млади хора, а и доста чужденци от цял свят, предимно студенти. . . Радваше им се и мълчаливо общуваше, но никога не е влизал в разговор с тях.

Казаното не бива да шокира никого, тъй като Кралевски трудно влизаше в контакт с непознати. Известно е, че колегите му го наричаха „третият мълчаливец“ (след Св. Минков и Ивайло Петров), събрани в една стая на изд. „Български писател“. Беше привикнал да пише и редактира, да обмисля и твори в тишина и градският шум го дразнеше. Човек би помислил, че дори не усеща необходимост да общува „на живо“ с хората. Такава представа би била погрешна, тъй като почти цял живот изстрадва съдбата на хилядите си ученици от Луковитската гимназия, където е бил директор и учител. . .

Макар сега да не го срещаме по парковете или по съюзните събрания, като четем неговите „записки“, оставаме с впечатлението, че той току-що се е завърнал от Съюза на българските писатели или от обедната си разходка с палавата си внучка. . . Така актуални и свежи са неговите размисли и миниатюри.

През последните три-четири години (1966—1969) от живота си активно обмисляше романа „Война“. Тогава зачестиха и срещите ни. Бързаше да натрупа материал за романа, който щеше да носи изцяло автобиографичен характер. Пестеше времето си и не обичаше да се показва пред снобска публика. Предпочиташе Парка на свободата (живееше на ул. „Лидице“, бл. 156). Приятно му бе да се отбива по „ракиево време“ и в „Капри“, защото там кипяла младостта. И сред нея забравяше за самотата, която понякога го плашеше и гнетеше. „Връщаше се“ в своето детство и в студентската си младост, когато е бил сътрудник на Страшимировата „Ведрина“ заедно с Г. Караславов и И. Волен. В повечето случаи го откриваха съвсем сам. Ако не го познаваха, щях да си помисля, че имам среща с отчужден самотник. . .

В същност той съзнателно се усамотяваше, за да работи, дори и когато почива. Искеше да навакса загубеното време. Но едва успяваше да привикне с интензивността на градския начин на живот. Телефоните, радиото, телевизията, моторите, хладилникът, самолетите, мотоциклетите или колите го дразнеха, потискаха го и той мечтаеше и се заканваше да се завърне в родния си Краľов дол, да полегне на тревата до някой шипков храст или пъфнала ябълка и така, до забрава, да гледа как падат розовите цветни коприни от нежните цветове. Вживяваше се така, че